

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

**İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

I

İZMİR - 1983

XIX. YÜZYIL SONLARINDA HİNDİSTAN

(Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)

Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

Bilindiği gibi XVIII. yüzyılın sonu, «büyük imparatorlukların parçalandığı» bir devir olmakla birlikte, XIX. yüzyılın ilk yarısını içine alan dönem ise, «ilim, fen ve liberalizmin birbirine paralel olarak ilerlemesiyle nitelendirilebilir.» Özellikle Avrupada, savaşların 1871'de sona ermesiyle 1914 Dünya Savaşı arasında bulunan süre, bütün yaşayış şartlarında Avrupa'nın o zamana kadar görmediği en derin ihtilâl, bu devreye rastlıyordu¹.

Öyle ki, buharın keşfi ile başlayan bu ihtilâl, «fikir hareketlerinin geliştirdiği, dinî alandaki gelişmelerin getirdiği «reformasyon», «matbaanın» «pusulanın» bulunuşu, bunların teknik güç olarak kullanılması, teknolojinin ve sanayiinin gelişmesi, makinanın icadı ile meydana gelen ağır sanayiinin ham maddeye ve pazara ihtiyacı, sömürgecilik gibi iktisadî ve içtimai hayatın temellerini bütününüyle değiştiren faaliyetlere sahne oluyordu.

Nitekim buharlı gemilerin ve demiryolları şebekesinin gelişmesi, maden endüstrisini iktisadî kuvvetin belli başlı temeli haline getirme sonucunu verdi. Teknoloji ve sanayiinin gelişmesi, aynı zamanda, Avrupa'nın büyük devletlerinin gözlerini, geçen yüzyıllara göre daha hızlı ve dikkatli bir şekilde dış ülkelerin kaynaklarına, bâkir toprakların zenginliklerine çevirmelerine, yeni topraklar edinmelerine sebep olmuştur². Sanayi kalkınması ile doğan bu yeni sömürgecilik akımının bir sebebi de, Avrupa nüfusunun çoğalması sonucu, besin maddelerine, ham maddelere ve pazara fazlaca ihtiyaç duyulmuş olmasıdır.

(1) C. Seignobos, Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi (İstanbul 1960), 369.

(2) Krş. j. Pirenne, Büyük Dünya Tarihi (İst. trz.), III, 1167, 1169, 1346, 1352 vd; H. G. Wells, Kısa Dünya Tarihi (İst. 1959), Yusuf Akçura, Tarih-i Siyasi Notları (İst. 1336), 40 vd.

Böylece XIX. Yüzyılın son çeyreğinde Avrupa devletleri, milletler arası siyasi hayatın birinci derecedeki elemanı haline gelen emperyalizm aracılığı ile, siyasi bakımdan hıristiyan olmayan ülkelerin hemen de büyük çoğunluğunu³ ellerine geçirmiş veya türlü baskılarla kendi çıkarlarına yarıyacak yolda çalışmak mecburiyetine sokmuş bulunuyorlardı⁴. Sosyal, ekonomik ve fikri bakımdan da, «ferdi hürriyete» olan inancı temsil eden liberalizmin hâkim olduğu bir manzara arz ediyordu. «Ferdî hürriyet» kavramının millî egemenlik kavramına yol açtığı bu anlayış, idarî bakımdan «nisbî temsil» sistemiyle birlikte ekonomik hürriyeti de getiriyordu. Ancak kısa sayılabilecek bir kriz devresinden sonra liberalizm, millî ve sosyal bir dayanışma duygusuna kaydırılmış ve ekonomik alandaki bütün faaliyet, servetlerin yaratılmasına dönüştürülmüştür. Bunun, yani liberal kapitalizmin tabii sonucunun da sömürgecilik ve emperyalizme yol açacağı açıktı. Böylece endüstrileşmiş ülkeler, kendi sınırları dışında sömürgelerden örülü büyük imparatorluklar kuruyorlardı.

Bu arada, iktisadi sömürgecilikten de önemli olan bir durumla karşılaşırız. Bu da Batıların, özellikle İngilizlerin göç hareketidir. Bunlar Amerika, Avustralya, Kanada, Güney Afrika'ya yerleşip yeni Anglo — Sakson devletler kurmakla birlikte, liberal devletler kurmanın imkânsız olduğu Hindistan, Mısır, Irak, Sudan, kısmen İran ve Afrika'daki birçok bölgeler gibi müslümanların yaşadığı ülkelerde sömürge rejimini, kendi hıristiyan ve ferdiyetçi merkezlerini hâkim kılmak suretiyle kurdular⁵. Gerçi bu sömürgeci rejim, işgal ettiği bu ülkeleri, demiryolları şebekesi ve yollar yapmak, okul ve hastahane açmak, tarım ve sağlık hizmetlerini geliştirmekle zenginleştiriyordu, ama boyunduruğu altındaki bu toplulukları, mânen kendi kültür ihtilâli altında ezmekten, onları dilleri ve dinlerinden uzaklaş-

(3) Bk. : j. Richter, A History of the Protestant Missions in the Near East (N. Y. 1910) p. 77'den naklen M. Halidi - Ö. Ferruh, İslâm Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm (İst. 1968), 185.

(4) Bk.: Y. H. Bayur, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri (Ank. 1974), 19 vd., 61 vd.

(5) Krş.: j. Pirenne, Büyük Dünya, III, 1438; M. Halidi — Ö. Ferruh, İslâm Ülkelerinde, 61, 137, 145, 185, 189, ve çeş. yer.

tirmaktan da geri kalmıyordu⁶. Bu ülkelerdeki müslüman halk da, esasen uzun yıllar gerek iktisadi gerek fikri yönden fevkalâde zayıf ve âciz duruma düştükleri için, boyunduruk altında bulunmaya ister - istemez katlanıyorlar, hattâ Hindistan gibi çeşitli din ve dillerin yaygın olduğu bölgelerde, sömürgecinin hürriyetçi—liberal düşünce sistem ve idaresine, önceki yöneticilerini düşünerek râzı oluyorlardı. Öyle ki, aydınların pek çoğu ve yöneticilerden bir kısmı ise, bu yeni durumun bozulmaması ve halkın «yeni efendilerine» bağlılığını sağlamak uğrunda, akıl almaz derecede şaşkıncu bir hareketlilik içinde idiler. Bu arada içinde buldukları acı durum için bir şeyler yapmaları gerektiğini hissedenler de yok değildi; ama bunlar da müslüman olarak herşeyi «hilâfet makamından» beklemeye alışmış oldukları için, bu hisleri, ancak dillerinde veya gönüllerinde bir «iyi niyet» olarak kalmakta ve yalnızca kendilerini kurtaracak, fakat kendisi kurtarılmaya muhtaç «hilâfet makamı»nın hem kendisini hem de onları ıslah etmesini dilemekte idiler⁷.

Ancak sömürgeleşmiş müslüman ülkelerin pek çok noktada ümitlerini bağladıkları «Hilâfet Makamı», yani Osmanlı İmparatorluğu, başka bir deyişle İslâm Dünyası'nın temsilcisi, XIX. Yüzyılın sonlarında ne durumda idi?

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında sâhip olduğu toprakları, XVIII. Yüzyıl başlarından itibaren hızla kaybetmeye başlayan Osmanlılar, XIX. Yüzyıl sonlarında, «artık dünya ve Avrupa işlerinde söz sâhibi olmaktan çıkmışlardı»⁸. Öyle ki, Kırım, Balkanların hemen tamamına yakın bir bölümü, Kuzey Afrika, Arap Yarımadası'nın bir bölümü dağılmış veya elden çıkarılmış⁹

(6) Bu konuda Muhammed Abduh'un görüşleri için bk.. H.G. Yurdaydın İslâm Târîhi Dersleri (Ank. 1971), 243 vd.; ayr. bk.: M. Halidi - Ö. Ferruh, İslâm Ülkelerinde, 49, 67, 106, 137, 191 ve çeş. yer.; M. Abdulhamid, İslâm'a Yönelen Yıkıcı Hareketler (Bâbilik ve Babailiğin içyüzü), çev. M. Saim Yeprem - Hasan Güleç (Ank. 1973) 21-32.

(7) Krş.. Y.H. Bayur, XX. Yüzyılda, 19 vd.; Bayur, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti (Ankara 1973), 4 vd. Ayrıca Hind müslümanlarının «hilâfet»le ilgileri için bk.. M. T. Titus, Indian İslam (Mysore City - India 1930), 60 vd.

(8) Bk.: N. Çağatay, Atatürk Önderliğinde Saltanattan Cumhuriyete Geçen Türkiye, 50. Yıl (Ankara 1973), s. 79.

(9) Krş.: Y. Akçura, Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri (İst. 1940), 11, 13, 21 vd.

ve üstelik Osmanlı, Rusya ve Avrupalılarca maruz bırakıldığı düşmanlık politikasından oldukça bunalmış ve onların «denge ilkesi» (principle d'équilibre)¹⁰ anlayışlarına ve bu yolda uyguladıkları siyasete ses çıkaramaz olmuştur.

Sayın Yusuf Hikmet Bayur'un çok isabetli bir şekilde işaret ettiği gibi¹¹, «bu devlet uzun yıllar boyunca Hıristiyanlığa karşı İslâm koruyuculuğu yapmıştı ve kendi hıristiyanlarına, örneğin İspanya'nın ora müslümanlarına uygulamış olduğu yok etme siyasasını gütmemişti. Bundan, yani Osmanlı ülkesinde büyük hıristiyan toplulukları kalmış olmasından yararlanılarak onu dağıtmak, ondan ülke ve çıkar koparmak için bu toplumlar birtuviye kışkırtılır ve onları korumak bahanesiyle İmparatorluğa bir sürü çarpılarda bulunulur. Böylelikle Batılılar ve onlara katılmış olan Rusya, Hıristiyan olmayan bir sürü ülke ve ulusu, ulusal haklar kavramını hiç göz önüne getirmeden boyunduruk altına alıp âdetâ tutsak gibi kullanırken Osmanlı'ya bağımlı hıristiyanları bağımsızlığa kavuşturmayı âdetâ bir dinsel ve uygar-sal görev gibi sömürerek çıkarlar sağlar... Zaman olur ki bu devletler, işbirliği yaparak Osmanlıyı ezerler... Yine zaman olur ki, birbirlerini kıskanarak Osmanlı ile birleşip aralarında çatışırlar...». Kırım Savaşı, Mısır'da Mehmed Ali Paşa olaylarında ki gibi...

Gerçekten tâ baştan, ama kesinlikle XVII. Yüzyıldan beri Avrupalının Osmanlı'ya davranışı böyle olmuş ve gerilemeye yüz tutan Devlet, ancak onların çıkarları ölçüsünde diri tutulmaya çalışılmıştır¹². Bir kere, güçlenmesine fırsat verilmemiştir; çünkü o güçlenip İngiltere, Fransa gibi Hindistan, Kuzey Afrika ve Uzak Doğu'da sömürgeleri bulunan devletlere kafa tutabilecek bir duruma geçerse, bu devletlere büyük zararlar verebilirdi¹³. Dolayısıyla bu devletler için Osmanlı, kendilerinin arzu ettikleri yön ve ölçüde güçlenmeli, değilse yok edilmeli idi.

Zaten gerek iktisâdi ve askeri, gerek fikrî hareketler yönünden içinde bulunduğu zavallı ve acıklı durum, Osmanlı'nın Avrupa medeniyetiyle arasındaki açıklığı kapatması ve bir kültür

(10) Bk.: H. Bayur, XX. Yüzyılda, 64.

(11) Bk. H. Bayur, XX. Yüzyılda, 19-20. Ayr. krş.: Yılmaz Öztuna, Türkiye Tarihi (İst.1967), XII, 85. Aynı konuda bk.: Khawaja Kamaluddin, The House Divided (Woking - London 1922), 21-28.

(12) Bk. Y. Akçura, Tarih-i Siyâsi, 43 vd

(13) Krş.: H. Bayur, XX. Yüzyılda, 63 vd.

ve sanayi ihtilâli yapmasına imkân veremeyecek kadar kötü idi¹⁴.

Gerçi Batı Medeniyetine ulaşmak ve İmparatorluğu eski şanlı günlerine kavuşturmak amacıyla, İmparatorluğun kendi Türk unsuru tarafından bir takım adımlar atılmış ve yenilik hareketlerine girişilmişti; ama bunlar, ya halka mal olamamış «Hâkânî» inkilâplar olarak kaldı, ya da ülkenin maddi ve manevi şartlarına uygun olmayan acele ile tezgâhlanmış cılız faaliyetler durumuna düştü.

Öte yandan İmparatorluğun, Avrupalı devletlerin doğrudan doğruya veya dolaylı sömürgecilik faaliyetleri sonucu Batı Medeniyeti ile temasa geçmiş müslüman eyâletlerinde de birtakım siyâsi ve fikrî akımlar, XIX. Yüzyıl İslâm dünyasında yankılar uyandırmıştı. Bu akımları şöylece özetlemek mümkündür :

Siyâsi yönden, İslâm'ın « c i h a d » fikrine sarılarak sömürgeci devletin boyunduruğundan kurtulma teşebbüsleri... Sudan'da Muhammed Ahmed'in « m e h d i » sıfatıyla İngiliz'e karşı ayaklanması¹⁵; Libya'da Senûsi hareketi¹⁶; biraz sonra göreceğimiz üzere Hindistan'daki müslümanların bağımsızlık faaliyetleri ile yine buradaki «cihad» fikrinin dışında fikrî ve dinî hareketler...

Fikrî yönden, akımları iki ana bölümde ele alabiliriz. Birincisi « ü m m e t » fikrine dayalı «Hilâfet Makamı»nı kurtarmaya yönelmiş akımlar... Cemâleddin Afgânî'nin önderliğini yaptığı hareket¹⁷... İkincisi de İslâm'ın modernleştirilmesi fikrine bağlı

(14) Krş.: Y. Akçura, Osmanlı Devletinin, 6 vd.; H. Bayur, XX. Yüzyılda, 1 - 60; N. Çağatay, Atatürk Önderliğinde, 80 vd.; H. Yurdaydın, İslâm Tarihi, 120 vd.; Y. Öztuna, Türkiye Tarihi, XII. çeş yer.

(15) Sudan Mehdi'si hk. bk.: Tefik Ahmed el - Bekri Muhammed el - Mehdi, Kahire 1944; R.A. Bermann, The Mahdi of Allah, London 1931; A. R. Theobald, The Mahdiya, London 1951; P. M. Holt, The Mahdist State in the Sudan 1881 - 1898, Oxford 1970 (2. bs.); F.R. Wingate, Mahdism and the Egyptian Sudan, London 1968 (2. bs.).

(16) Senûsi hareketi için bk.: Nicola A Ziadeh, Sanûsiyah, Leiden 1958; D.S. Margolicuth, «Sanûsi», Encyclopaedia of Religion and Ethics (ERE) pp. 194-196; aynı yazar, «Senûsi» İA, X, 500-1.

(17) Bu akımlar için bk.: Aziz Ahmad, Studies in Islamic Culture in the Indian Environment (Oxford 1964), 55 vd.; M. A. Karandikar, Islam in India's Transition to Modernity (India - Poona 1968), 125 vd.; H. Yurdaydın, İslâm Tarihi, 216 vd., 328 vd.

milliyetçi hareketler. Mısır'da Tahtâvi, Muhammed Abduh, Reşid Rızâ, Tunuslu Hayreddin Paşa gibi¹⁸...

Burada, bu akımların değerlendirmesine girecek değiliz. Ancak şu kadarını söylemeliyiz ki, Batı Medeniyeti'nin siyâsi ve iktisâdi yönden alabildiğine gelişmiş olması, sömürge olarak egemenliği altında tuttuğu İslâm topraklarında, İslâm din ve medeniyetinin yeniden doğuşu için çalışacak birçok kimseye esaslı bir tahrik unsuru olduğu kadar, «artık Batı medeniyetinin önüne geçilemez» duygusuna kapılan bir takım ezilmiş ve sömürgecinin egemenliğine râzı kimseleri de ortaya çıkarıyordu. Tabii bu arada, sömürgeci devletlerin, egemenlikleri altında, tuttukları toprakları elden çıkarmamak, kendi dil, din ve kültürlerini tam anlamıyla yerleştirip «merkez» durumuna geçebilmek için giriştikleri faaliyetleri de hatırlamak yersiz olmaz sanırız¹⁹.

Siyasî Durum : Müslümanların, değişik ırklardan oluşan Hindistan'la ilk temasları, İslâm fetihlerinin yaygın olduğu dönemlere rastlar²⁰. Emevî Halifesi Velid b. Abdilmelik zamanında Sind'e ilk adımı, 92/711 yılında Imâduddin Muhammed b. Kasım atar²¹. Sind'in idaresi, Abbâsiler devrinde Halife el-Mu'temed tarafından 258/871 yılında Saffarilerden Ya'küb b. Leys'e verilir. İbn Şeybân'ın 367/977 yılında Multan'ı alışıyla, Sind'in yönetimi Fâtımîlerin eline geçmiş olur ve bu durum, V/XI. Yüzyıl başlarına kadar sürer²².

Müslüman Türklerin Hindistan'a girmesi ise, X. Yüzyılın sonunda Gazneli Sultan Sevüktekin (977-997) ve oğlu Sultan Mahmud (998—1030)'un akınları ile olur ve doğuda Bundelkhand'a, güneyde de Somnat'a kadar uzanır. Hindistan'ın geri

(18) Bu konuda bk.. Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age* (Oxford 1970), 67 vd., 130 vd.; Kenneth Cragg, *Islamic Surveys—3: Counsels in Contemporary Islam* (Edinburgh 1967), 31 vd.; H. Yurdaydın, *İslâm Tarihi*, 190 vd.; 236 vd.

(19) Bu konuda geniş bir bibliyografya için bk.: M. Halidi - Ö. Ferruh, *İslâm Ülkelerinde*, 14-20.

(20) Hindistan'daki ırklar, ırkların buraya göçleri ve Müslüman Türklerden önceki tarih hakkında, seçilmiş bir bibliyografya ile geniş bilgi için bk.: Y.H. Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ank. 1946), I, 4-125.

(21) Bk.: Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân* (Kahire, trz.) III, 534 vd. (Trk. çev., II, 318 vd.); Titus, *Indian İslam*, 4 vd.

(22) Bk. H. Yurdaydın, *İslâm Tarihi*, 264-5.

Kalan bölümünün fethi Muhammed Gûri (1175—1203) ile başlar ve ondan sonra ilk Delhi Sultanı olan Kutbuddin Aybeg'in 1193 'de Delhi'yi ele geçirmesiyle 1451'e kadar sürer²³. Birinci Delhi Türk Sultanlığı'nın dağılışından sonra birtakım bağımsız hükümetler doğar. Bu arada Afganlaşmış Kalaç Türklerinden olduğu bilinen Ludiler, 1526 yılına kadar sürecek olan Birinci Delhi Afgan Sultanlığı'nı kurarlar²⁴.

Bu arada, Avrupalıların da Hindistan'a ayak bastıklarına şahit oluyoruz. Nitekim Portekizliler, 1498'de Vasco De Gama komutası altındaki bir donanma ile Ümit Burnu'nu dolaşarak Hind denizlerine ulaşırlar ve Dekken'in güney - batı kıyısında bulunan devletçikler arasındaki rekabetlerden faydalanarak birkaç kıyı noktasında tutunmayı başarırlar. Aslında Portekizlilerin Hindistan'da bir kara devleti kurma niyetleri yoktur. Onların tek istediği, Hind denizlerinde egemenlik kurmak, Hindistan'la Batı arasındaki ticareti ellerinde tutmak ve bu arada, yerliler arasında Hristiyan dinini yaymaya önem vermektir. Zaten sefere çıkış izni verirken Papa'nın şartı da bu olmuştur²⁵.

1526'da Babür (1483 - 1530)'ün istilâsı ile, Hindistan'da 1857, 'ye kadar sürecek Gurkanlı Devleti (Hind - Türk İmparatorluğu)'nin temeli atılmış olur²⁶. Yerine geçen oğlu Hümâyün, Afganların Sür kabilesinden Şir Şah Sûri tarafından tahtından 15 yıl için uzaklaştırılınca, bu süre içinde (1540 - 1555) Delhi'de Sûriler hüküm sürdülerse de, Hümâyün 1555'de Delhi'yi tekrar ele geçirerek egemenliği yeniden kurdu. Oğlu Ekber (1556 - 1605), saltanatının büyük kısmını savaşlarla geçirdi ve Guccerat, Bengal ve Keşmir müslüman devletleri ile Dekken'in bir kısmını egemenliği altına aldı ve kendisine mahsus ilgi çekici görüşleriyle Hindu tebaası ile uzlaşma siyaseti takip etti.

Ekber'in yerine geçen oğlu Cihangir (Selim) (1605 - 1627)

(23) Geniş bilgi için bk.: Y.H. Bayur, *Hindistan*, I, 127 - 335; H. Yurdaydın, *İslâm Tarihi* 265-280; T.W. Arnold-M, *Mujeeb*, IA, V/I, 521; Titus, *Indian Islam*, 21 vd.

(24) Delhi Türk Sultanlığı'nın dağılması, Ludilerin Türklüğü hk. bk.: Y.H. Bayur, *Hindistan*, I, 5-6, 377-471.

(25) Krş.: Bayur, *Hindistan*, II, 31-3, 546-8, III, 55 vd., 71 vd.

(26) Y.H. Bayur, Babür'ün kurduğu Hind - Türk İmparatorluğu'na hükümdarlar arasındaki resmi yazışmalar ve diğer kayıtlardaki esaslar göz önüne alınarak «Gurkanlı» resmi adının verilmesi gerektiğini belirtir. Bk.: *Hindistan*, II 1 vd.

döneminde, ülkenin toprak kaybı olmazsa da, idâri bakımdan işler oldukça bozulur. Bu arada İngilizler 1606-7'de Gucerat (Surat) ve Aden'e Türkçe bilen William Hawkins'in ikinci komutanlığını yaptığı bir donanma sevkederler. 1609 Nisan ortalarında Cihangir'le Agra'da tercümansız görüşen Hawkins, onun gözüne girer ve birçok tâviz ve bu arada Gucerat'ta İngilizler için bir ticaret yeri elde eder; fakat onlar bununla da yetinmeyerek 1600 yılında İngiltere'de kurulmuş ve ilerde Hindistan'ın tam anlamıyla İngiliz egemenliğine geçmesini sağlayacak olan Doğu Hindistan Şirketi (East-Indian Company) 'nin dileği üzerine Sir Thomas Roe'yu, 1615 yılında elçi olarak gönderirler. Bu şahıs önce şehzâde Hurrem (Şah Cihan), sonra da Cihangir'le görüşerek oldukça büyük tâvizler koparan fermanlar alır ve bunu, Fransa, Danimarka ve Alman devletlerinin Hindistan'a gelişleri takibeder²⁷.

Cihangir'in yerine geçen Şah Cihan (Hurrem) (1628-1659), başarılı bir devlet adamı ve komutan olarak dedesinin imparatorluğunu toprak kaybetmeksizin yönetir ve Gürkanlı (Hind-Türk) İmparatorluğu Evrengzib (I. Âlemgir) (1658-1707) zamanında, Dekken'in de fethiyle en geniş sınırlara kavuşmuş olur²⁸; fakat yerine geçenler zamanında İmparatorluk, hızla çözülmeye başlar. İmparatorluğun çözülmeye başlaması, «Hindistan'da ne merkezi bir hükümet ne de dini bir sistem kuracak ve idare edecek iktidar²⁹» bırakır. Nitekim Hindistan, egemenlik kurma amacıyla ardı arkası kesilmeyen çarpışmalara sahne olur. Evrengzib'e kırk yıl dayanan Maratalar şimdi arka arkaya çeşitli bölgelere saldırmaya başlarlar ve Muhammed Şah'ın hükümdarlığı (1719-1748) sırasında eyâletlerde genel bir çözüme başgösterir ve Haydarâbâd nizamının (vâli) Dekken'de, Saâdet Han'ın Eved (Oud)'de ve Allahverdi Han'ın Bengal'de ve Rohillaların da Rohilkent'te bağımsızlıklarını ilân etmeleri ile sonuçlanır. Ayrıca Afgan Sultanı Nâdir Şah Afşar'ın istilâsı, İmparatorluğa bir daha kendini toparlayacak fırsatı vermez. Nâdir Şah Afşar'dan sonra Afgan tahtına oturan Ahmed Şah Baba Abdalî (Durrânî), 1756 sonlarında Pencab'ı ve Keşmir'i aldık-

(27) Bk.: Y.H. Bayur, Hindistan, II, 180 - 7, III, 82 - 97,

(28) Gurkanlı Hind—Türk İmparatorluğu için seçilmiş bir bibliyografya ile geniş bilgi için bk.. Bayur, Hindistan, II, 6 - 659; Yurdaydın, İslâm Tarihi, 287 vd.

(29) Bk.: T.W. Arnold - M. Mujeeb, Hindistan, I A V/I, 529.

tan sonra, 28.1.1757'de savaşızsız Delhi'ye, yani başkente girer ve II. Âlemgîr tarafından karşılanır.

1759'da babası II. Âlemgîr'in ölümü üzerine kendini padişah ilân etmiş olan II. Şah Âlem (1759-1806), Bengal'de egemenliğini kurmaya teşebbüs ederse de, İngilizlere karşı çarpışır ve 1764'de uğradığı yenilgi üzerine, 1765'de yapılan bir anlaşma ile Bengal, Bihar ve Orissa'nın «divanlık»ını, yani vergilerini toplamak hakkını İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne bırakır ve 1771'e kadar Allahâbâd'da İngiliz himâyesinde kalır. 1803'e kadar da Marataların himâyesine girer. Artık 1803'den itibaren bütün Gurkanlı Sultanları İngiliz himâyesinde yaşamaya devam ederler. Nitekim II. Şah Âlem'in yerine geçen oğlu II. Ekber Şah (1806-1837) ve torunu son Hind-Türk Gurkanlı Sultanı Bahâdır Şah (1837-1857), Doğu Hindistan Şirketi'nce korunan (mahmî) kukla sultanlar olarak, yalnızca atalarının unvanlarını sürdürürler³⁰.

Öte yandan XVIII. Yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan'da Bengal, Bihar ve kısmen de Orisa'ya hâkim olan Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz Hindistan'ı için İngiliz Hükûmetinden bir genel vâli tayin ettirir (1774). İlk genel vâli Warren Hastings, Hindistan'da İngiliz yönetimine bir devlet yönetimi biçimi vererek, çoğunluğu canlılıklarını yitirmiş toplulukları, kendi egemenliklerine geçirme faaliyetlerine girişmiştir. Ancak ülkenin barış içinde yaşama imkânını, müslüman Mayor Sultanı Tipu (Feth Ali) ile Gvalyor, Ahmedâbâd ve Hindistan'ın birçok kuzey ve orta kısımlarına hâkim olan Marata sultanlarından Mahadaci Sindia ortadan kaldırıyordu; ama bunların her ikisi de (Tipu-1799 ve Maratalar-1818'de) ve ayrıca Rancit Singh'den sonra Pencab'daki Sikh'ler de 1845'de ezilerek Lahor ele geçirilir³¹. Böylece Doğu Hindistan Şirketi, öylesine güçlü hale

(30) Krş.: Bayur, Hindistan, III, 99, 137, çeş. yer.; Arnold, İA, V/I, 521.

(31) Guru Nanak (1469—1538) tarafından kurulan Sikh dini, başlangıçta İslâm etkisiyle Hindülük arasında bir uzlaşmayı hedef almışken, 1581'den itibaren Türk yöneticilere karşı ayaklanmalara girişir. Özellikle Banda yönetimindeki Sikhler, Türklere karşı dikkate değer başarılar elde ederler. 1763 - 4'de Kasur, Malerkotla ve Sirhid'i zaptederek müslümanlara karşı amansız bir mücadeleye girerler. Ancak XVIII. Yüzyıl sonlarında başa geçen Maharaca Rancit Singh zamanında Pencab'da çok kuvvetli hale gelen Sikhler, onun ölümünden sonra zayıflarlar ve sonunda Doğu Hindistan Şirketi'nin idaresine tâbi olurlar (1845). Bk.: Aziz

gelmiş ve yerli devletler de o kadar güçsüz, dağınık ve çelimsiz duruma düşmüşlerdi ki, İngilizler her istedikçe iç işlerine karışır duruma gelmişlerdi³². Meselâ yerli hükümdarların adamlarını seçmekte serbest bırakılmaları düşüncesine rağmen, aksi şekilde hareket edilmiştir³³.

Ayrıca İngilizlerin sömürgecilik anlayışlarını, yerli halkın çıkarı ancak kendi çıkarlarından sonra ve onların çıkarlarına zarar vermemek şartıyla düşünülebilecek bir biçimde uygulamaları, kendi dillerini yayarak kültürlerini mutlak hâkim kılma çabaları ve özellikle hıristiyanlaştırma faaliyetlerine göz yummaları, halkta sömürgeciye karşı toplu bir aleyhdarlığın uyanmasına sebep olmuştur³⁴.

Nitekim misyonerlerin faaliyetleri, din değiştirmeyi kolaylaştırıcı tüzük ve kanunlar³⁵, kastların kaldırılacağına dair hinduların kuşkuvarı, brahmanların ve müslümanların dinlerini kaybetme korkuları ve özellikle bu ikincilerin uzun yıllar süren egemenliklerini İngilizlere kaptırmış olmalarının doğurduğu küskünlük ve hırsı, her sınıf halk arasında İngiliz yönetimine karşı memnuniyetsizliğin son derece artması sonucunu ver-

Ahmad, *Studies*, 152 - 55; Rose, «Sikhs», *ERE*, XI, 507 - 10, Hughes, «Sikh», *A Dictionary İslam (DI)*, 583 - 594; Ghulam Ahmad, *jehad and the British Government (Lahore 1900)*, 8'de Supplement, 1; Y.H. Bayur, *Hindistan*, I, 358. II, 303 vd. III, 124 - 127, 212, 230, 239 - 42, 274, - 77 ve çeş. yer.

(32) Nitekim Muhammed İkbâl de, 1799'da Tipu'nun düşüşüyle İslâm'ın ümitlerinin tamamen söndüğünü ve Avrupa emperyalizminin Asya'daki gelişmesinin en yüksek noktaya ulaştığını söyler. Bk.: *İslam and Ahmadism (Meerut 1936)*, 15.

(33) Bk.: Bayur, *Hindistan*, III, 283, 239 vd.

(34) Bk.: Bayur, *Hindistan*, III, 293 vd., 329.

(35) Meselâ 1813 Kanunu ile Hindistan'da bir piskoposluk (bishoprie) ve üç diakozluk (archdeaconry) ihdas edilir. 1833 Kanunu ile de buradaki Anglikan dini kuruluşları artırılır. Ayrıca İngiliz ileri gelenleri, Tanrı'nın bu ülkeyi ora halkını Hıristiyan dininin nimetlerinden faydalandırmak için İngilizlere verdiği yolunda görüşler ileri sürüp bu yolda çalışmalarında bulunurlar. Yine yönetimi misyonerlerin elinde olan okullar açılır. 1834'de Kalküta'ya gelen Lord Macauley, müslüman ve hindü orta ve yüksek okullarının kapatılmasını ve bütün imkânların İngilizce dil ve edebiyatına sarfedilmesini ister. Bk.: Y.H. Bayur, *Hindistan*, III, 288 - 291, 292

mişti. Ordudaki durum da bundan farklı değildi³⁶.

1857 Ocak ayında orduya verilmiş olan tüfeklerin yağlı mermileri, maddî ve manevî bakımdan oldukça sarsılmış bulunan kütlede, ayaklanmanın bahanesi olur. Hindû erlere, bu mermilerin kutlu saydıkları inek, Müslümanlara da onlarca pis ve haram sayılan domuz yağıyla yağlı olduğu söylenir ve bu andan itibaren ayaklanan erler ve onlara katılan halk, birçok yerde subay ve sivil İngiliz öldürürler. Ayaklanma önce Kalküta dolaylarında Dumdum'da başlar. 11 Mayıs 1857'de Delhi'nin kuzeyindeki Mirut'tan yürüyüşe geçen sipahiler Delhi'yi ele geçirirler ve bunlar, II. Bahadur Şah'ı fiili padişah yaparlar. Ancak Padişah'ın, oğlu ve adamlarının aczi, ellerine geçen bu büyük fırsattan faydalanarak, hiç değilse Kuzey Hindistan'ı zaptetme imkânlarını yok eder. Genel vâli Lord Canning ve onun sivil ve askeri danışmanlarından çoğu da, ayaklanmadaki dirayetleri bakımından en az Padişah kadar kabiliyetsizdir; fakat Pencab'ın başındaki Sir John Lawrence, sipahilerin ümitlerini kıracak ve ayaklanmayı şiddetle bastırarak faaliyetlere girişir.

O önce Lahor ve Peşâver bölgelerindeki yerli halkın elinde bulunan silâhları almakla işe başlar. Buna karşı çıkan yerli alaylar gösteri gösteri halinde iken, mevzilenmiş İngiliz birliklerince çevrilir ve silâhlarını bırakmaya mecbur edilirler. Bu sert tutum, Pencab'daki Afgan oymaklarını da susturur. Zaten bunların düşmanlığı İngilizlerden çok, Hindû askerlerine ve Sikh'lere karşıdır. Ayrıca Sikhlerin uzun zamandır Delhi ve Gurkanlı Devletine karşı kin duyduğu açıktır. Bu durum İngilizlerin Pencab, Peşâver ve Multan bölgesinde üstünlüğü kurmalarına ve buralardan tasarruf ettikleri kuvvetleri Delhi'ye göndermelerine imkân verir. Sonuçta J. Lawrence, Delhi'yi 19 Eylül 1857'de tamamen ele geçirir ve ordu, öc almak bahanesiyle halka aşırı zulmeder³⁷.

(36) Nitekim müslümanlar, din, ırk ve kültür bakımından Hindû ve İngilizlerden üstün olduklarına inanmış ve ayrıca İngiliz eğitim sistemini reddederek Doğu Hindistan Şirketi'nde çalışmak istememişlerdir. Bk.: S.D. Malik, «Mutiny», *Islamic Studies (IS)*, V, 297. Yine mesalâ W. Hunter «ordunun kapıları müslümanlara kapalıdır; doğuştan müslüman olan hiç kimse bizim birliklerimize giremez; vergi ve kazâ işlerinde kendi işlerini kendileri yürütürler; bizim hâkimlerin yanında danışman oldular, ama sonra bu usûl de zayıfladı» diyerek bu durumu açıkça belirtmiş olur. Bk. *Indian Musulmans* (London 1871), 156 vd.

(37) Bkn.: Bayur, *Hindistan III*, 303 - 12; Mazhar Siddique, *The Challenge of Qadianism* (London, trz), 3; S.D. Malik «Mutiny», *IS*, V. 283 - 304.

Hindûlar, brahmanlar, sikhler ve diğer yerli halkın olduğu kadar, «müslümanların da Hindistan'daki kaybedilmiş kudretlerinin yeniden elde edilmesi»³⁸ gayreti olarak vasıflandırılabilir. 1857 Sipaahi Ayaklanması, bu zümreler için tam bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmış ve ülke, 2 Ağustos 1858 Kanunu gereğince, Doğu Hindistan Şirketi'nden İngiliz Hükûmeti'ne geçmiştir³⁹. Böylece yeni bir Hindistan Bakanlığı kurulmuş ve yönetim, yeni bir biçime sokulmuştur. Bu yeni yönetim, Hindistan'ı eski sisteme göre daha hırslı bir şekilde soymayı amaçladığı için, halk üzerinde fevkalâde olumsuz etkiler doğurmuş ve halkta, yönetime karşı koyacak bir takım kuruluşların vücut bulmasını sağlamıştır; ama bu arada hindûlar ve müslümanlar arasındaki münasebetler, XX. Yüzyılın başlarında pek dostça olmamıştır⁴⁰. Nitekim Hindlilerin Svaram, yani Özgüçmenlik adıyla başlattıkları ve 1885'de kurdukları «Hind Milli Birliği» (Indian National Congress)'ne katılmamışlardır. Bu harekete karşı oluşun başlıca sebebi, seçim meselesidir. Buna göre eğer Hindistan, Avrupa usûlü seçimlerle yönetilecek olursa, müslüman azınlığın hindû çoğunluğun egemenliği altına girmesi gerekecekti⁴¹. Buna karşılık müslümanlar, daha sonra, 1906'da «Müslüman Birliği» (Muslim League)'ni kurmuşlardır⁴².

(38) Bk.: Aziz Ahmad, *Studies*, 55. Ayr. krş.: Hafeez Malik, «Sir Sayyid Ahmad», *IS*, V, 385.

(39) Nitekim Mazhar Siddique, trajik bir biçimde sonuçlanan bu ayaklanmadan sonra, İngilizlerin egemenliklerini sağlamlaştırmak için, hindûları himaye ederek, onları tesir ve güç bakımından müslümanların yerine geçirmek; müslümanların etkisini sosyal, siyasal, ekonomik ve eğitim gibi her alanda sınırlamak ve azami ölçüde müslümanı kendisine bağlamak siyasetini takip ettiklerini söyler. Bk.: *The Challenge*, 3.

(40) Bk.: Bayur, *Hindistan*, III, 352 vd.; Aziz Ahmad, *Studies* 73 vd.

(41) Bk. Bayur, *Hindistan*, III, 475; Karandikar, *Islam in India's Transition to Modernity* (Bombay 1968), 157; Cragg *Counsels in Contemporary Islam* (Edinburgh 1965), 18. Bununla birlikte Hindlilerde uyanan siyasî duygular, müslümanları da etkilediği için, Seyyid Ahmed Han'ın da rızasıyla, müslümanların çıkarlarını gözetmek üzere 1982'de «Yukarı Hindistan İngiliz - Müslüman Savunma Birliği» (Anglo - Mohammedan Defence Association of Upper - India) kurulmuştur. Bk. Kramer, «Islam», *Muslim World* (MW), XXI (1931), 159.

(42) Bk. Bayur, *Hindistan* III, 476; Cragg, *Counsels*, 18; Arnold - Mujeeb, «Hindistan», *IA*, V/I, 530.

1914 Birinci Dünya Savaşı başlayıp Osmanlı İmparatorluğu da bu savaşa katılınca, Hind - Müslümanları manevî bir sarsıntı geçirmiş ise de, çoğunluğu teşkil eden sünnilerle bir ilgisi olmamakla birlikte İsmâîlilerin başı ve 1910'a kadar «Müslüman Birliği»nin başkanı olan Ağa Han, Haydarâbâd Nizâmı, Seyyid Ahmed Han ve Kâdiyânîlerin İngiliz'e bağlılık öğütleri, durumda İngilizler aleyhine bir gelişme yaratmamış ve «Müslüman Birliği»nin c i h a d ve h i l â f e t çalışmaları sonuçsuz kalmıştır.

Fakat bütün bu olaylar, Hindistan'da gerek hindûlar gerek müslümanların, İngiliz boyunduruğundan kurtulma faaliyetlerini önleyemez ve «Müslüman Birliği»nin 1913'den itibaren başlattığı yeni siyaset, 1919 İslahat Kanunu, Gandhi'nin müslümanların da desteğini alarak giriştiği «İngilizlerle İşbirliğinden Sakınma» (Non-cooperation) hareketi, 1930'da başlatılan mücadele ve «Müslüman Birliği»nin 1937'deki sıkı çalışmaları sonucu, Hindistan, 15 Ağustos 1947'den itibaren Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki bağımsız devlet haline gelir⁴³.

Fikrî ve Dinî Durum: Tarihin en eski medeniyet merkezlerinden biri olan Hindistan'da, müslümanların buraya gelişlerinden önce Vedaların, Brahmanların, Upanişadların ve nihayet Budizmin, kültür ve din hayatını bütünüyle şekillendirdiği ve müslümanların gelişi sırasında da Brahma (yaratıcı), Vişnu (ya da Krişna, ki koruyucudur) ve Şiva (Yokedici ve yenileyici)'dan ibaret üç şahsiyetli, fakat tek olan Brahman inancına dayalı Hindû dininin, din ve kültür hayatına hâkim olduğu ve ayrıca «Hindistan'ın din alanında dâimâ en yaratıcı ülkelerden biri olduğu»⁴⁴ için daha pek çok inancın yaygın olduğu bilinmektedir⁴⁵.

Hindistan'la temas eden ve buraya gelen ilk müslümanlar, sünni inanışında idiler. Bunları İsnâ - âşeriyye veya İmâmiyye

(43) 1858'den bağımsızlığa kadarki olaylar için bk. Bayur, Hindistan, III, 358 - 659; ayr. krş. Arnold - Mujeeb, «Hindistan», İA, V/I, 530; A. Ahmad, Studies, 263 - 276; Karandikar, İslam, 215 - 273.

(44) Bk.: Kramer, «Islam in India Today», MW, XXI (1931), 152.

(45) Eski Hind dinleri ve kültürü hk. bk.: James, History of Religions, London 1960; ERE, ilgili mad.; A. Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, Ank. 1955; W. Ruben, Buddhizm Tarihi, Ank. 1947; Ö.R. Doğrul, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, İst. 1958; Bayur, Hindistan (bu konu ile ilgili seçilmiş bibl.), I, 122.

inanışlı Şii, İsmâilî ve Karmatî propagandacıları takip etmiş; ancak bunlar büyük topluluklar haline gelememişlerdir⁴⁶. Bunların ve Sünnî müslümanların, Hind din ve kültür hayatında «çok büyük ve geniş» tesirler⁴⁷ doğurduğuna ve fakat «Hind dinlerinin çeşitli şekillerinin, İslâm egemenliğindeki Hind çevresinde ilkel bütünlükleri içinde zamanımıza kadar oldukça korunmuş»⁴⁸ olduklarına şâhit oluyoruz. Bununla birlikte ilk devirlerde Brahman âileler ile aristokrat sınıfın elinde olan dini bilgi ve fikrî faaliyet, İslâmiyetin aşağı tabakadan insanlar, kastlar arasında hızla yayılışından endişe duyulduğu için, hayata uygun bir hale sokulur ve Budizmden birçok inanış ve âdetler alınmak suretiyle mistik bir havaya büründürülür. Bu mistik eğilim İslâm inançlarının Hindli ruhuna sızması için bir kanal olur ve Kâdiyânîliğin kurucusu Mirza Ğulam Ahmed'in iltifatlarını esirgemediği Sikhliğin kurucusu sayılan Guru Nanak (1469-1538)'in⁴⁹ Hindü ve İslâm dinleri arasındaki ruhi birliği sağlayıcı davranışına zemin hazırlar.

Ancak bu arada hemen şunu da eklemeliyiz ki, İslâm da kütleler halinde ihtida eden Hindülerin ictimâî ve dinî fikirlerinden etkileniyor ve bu yeni muhtedilere oldukça müsamaha göstermek zorunda kaldığı⁵⁰ için siyâsî bakımdan hâkim durumda olmasına rağmen dinî düşünce birliğini tamamlayamıyordu⁵¹. Nitekim Ekber (1556-1605), başlangıçta kendisi de Sünnî inancını son derecede benimsemiş olduğu halde, daha ön-

(46) Bk.: Titus, *Indian*, 84 vd.

(47) Bk.: Arnold - Mujeeb, *İA*, V/I, 518.

(48) Bk.: Goldziher, *el - Akidetü ve's - Şeriatu fi'l - İslam* (Mısır, trz., 2. bs.) 281.

(49) Guru Nanak, pekçok ülke ve bu arada Mekke'yi de ziyaret etmiş ve vaazlarında Tek Tanrıcılık'ı işlemiş bir Sikh ulusudur. Brahmanizmden, yine ona bir tepki olarak doğmuştur. Brahmaların dünyevî saltanatına karşıdır. Ona göre Mâbud'a gönülden tapmak ve iyi ahlâklı olmak yeterlidir. «Kast» yoktur. Dul kadınların yakılması yasaklanmıştır. İrmak, göl veya havuzda yıkanmak farksızdır. Dindeki herşey «Guru», yani «Önder»e bağlıdır; ona itaat şarttır. Bu konuda daha geniş bilgi için bk.: H.A. Rose, «Siks», *ERE*, XI, 507 - 10; A. Ahmad, *Studies*, 152; Bayur, *Hindistan*, III, 358, «Guru», Hindüluktaki «Avatar»ın karşılığıdır.: T.H. Hughes; *DI*, 583 - 91.

(50) Bk.: Goldziher, *el - Akide*, 282 - 3.

(51) Bk.: Kramer, «İslam», *MW*, XXI (1931), 152.

ceki Sünnî-Hanefî inancına sıkı sıkıya bağlı olan Birinci Delhi Sultanlığı'nın siyâseti dışına çıkararak, kısmen ülkenin siyâsî istikrarını sağlamak⁵² kısmen de çeşitli İslâm fırkaları ve Hind dinleri arasındaki çatışmaları ortadan kaldırıp tek bir inancın egemenliğini gerçekleştirmek maksadıyla, müşterek inanışlar üzerine dayalı yeni bir dinî anlayış kurmağa teşebbüs eder⁵³.

Ekber'den çok önce Hindistan müslümanlığının, Sünnî inancıya bağlı olmakla birlikte, çeşitli tezâhürleriyle Şîî inancı ile de temasa gelmiş olduğuna yukarıda işaret etmiştik. Bu arada en eskisi Hoca Ebû Abdal Çiştî (356/966) tarafından kurulan ve Ekber'e de ilk zamanlarda etkili olan «Çiştîyye» ile Hindistan'a Multan'lı Bahâuddîn Zekerîya (665/1266) tarafından sokulan «Suhreverdiyye», 1482'de Seyyid Bendegi Muhammed Gavs (923/1517)'in getirdiği «Kâdiriyye» ve bir yüzyıl sonra da «Nakşibendiyye» tarikatları, sûfilîğin kendine has yollarıyla, Hindistan'da çok geniş taraftar toplamışlardı ve görüşleri itibarıyla, Sünnî akide ile uyuşma halinde idiler⁵⁴. Bu arada Hindistan'da hicretin onuncu yüzyılının, yani bininci yılının tamamlanıp ikinci binin başladığı sıralarda, müslümanlar arasında «mehdî» fikrinin yaygınlaşmış olduğu da dikkatimizi çekmektedir. Hz. Peygamber'in «risâletinden» bu yana bin yıl geçmiş olması⁵⁵, çeşitli kaynaklardan ve özellikle Yahudilikten etkilen-

(52) Bk.. Bayur, Hindistan, II, 99.

(53) Bk.: Bayur, Hindistan, II, 127 vd.; Yurdaydın, İslâm T., 294.

(54) Hindistan'daki tarikatlar hakkında bk.: Titus, Indian, 118 vd.; Arnold—Mujeeb, «Hindistan», İA, V/I, 524 vd.

(55) Bin yıl inancı hakkındaki İslâm'ın görüşünü çok özlü bir biçimde dile getiren Celâluddîn es - Suyûtî (911/1505), «el - Keşfu fî Mucâvezeti Hezihi'l - Umme'ti'l - Elfe» adlı, Ali b. Husameddin el - Muttaki (957/1567) 'nin «el - Burhân fî 'Alâmâti Mehdiyyi Âhiri'z - Zamân» (Bayezid Umumî Ktb. Nu. 829, varak: 37b - 44 a) adlı eserinde iktibas ettiği risâlesinde şöyle söylemektedir: «Nebî (S.A.S.) kabrinde bin yıl kalmayacaktır, şeklinde halk dilinde dolaşan meşhur hadis hakkında, çok şey soruldu. Ben buna, 'bâtıldır, aslı yoktur' diyorum. Bana içinde bulunduğumuz 898 yılının Rebîyülevvel (Kasım—Aralık 1492)'inde bir adam, kendi yazdığı birtakım kâğıtlarla geldi; onları çağdaşım olan bilginlerin bir kısmının fetvâlarından istinsah ettiğini söyledi. Onlardaki hadîse göre, «Onuncu Yüzyılda» Mehdi ve Deccâl çıkacak; İsa (A.S.) inecek; kıyametin diğer alâmetleri vuku bulacak; Sür'un ilk nefhası üfürülecek; 40 yıl sonra üfürülecek ikincisiyle ba'asla birlikte bin yıl da tamam

miş intibainı uyandıran «mesih» inancının tesiriyle, müslümanlar arasında da «kurtarıcı» ve «yenileyici»ye ihtiyaç fikrini doğurmuştu⁵⁶. Nitekim burada daha XVI. Yüzyılın ilk yarısında Cavnpurlu Seyyid Muhammed (847-910/1443-1504), birçok mucize iddiasıyla ve bazı hadislerin karanlık, kötü günlerde geleceğini bildirdiği «Mehdi» unvanıyla, bu fikri Hindistan'a sokmuş ve böylece bugün bile Gucerat, Bombay, Sind ve Dekken'de taraftarları bulunan «Mehdeviyye» hareketini başlatmıştır. Bunlara göre Seyyid Muhammed Cavnpurî, âhir zamanda beklenen mehdidir ve Hz. Peygamber'in sâhip olduğu her kemâle o da sâhiptir, aradaki tek fark onun «asâlet», Seyyid'in de «tebâiyet» içinde oluşudur; ayrıca ona inanmamak küfürdür⁵⁷.

Hindistan müslümanlığının bu durumu ve özellikle Cavnpurlu Mehdi'nin çıkışı, Ekber'in zihninde iki önemli gelişmeye yol açmış görünüyor. Bunlardan birincisi, «Gerçek İmân»ın, nebîliğe yakın derecedeki bir kişi tarafından bininci yılda yenileneceği inancı; ikincisi de, Mehdi'nin, taraftarlarınca, özellikle Şeyh Mubarek ve oğullarınca ortaya konulan ve fakat «ulemâ»ca tekfir edilen «dinde yenilik ve serbest fikirlilik» temayülünde olması idi⁵⁸.

olacaktır. Bu sözlerin, işaret edilen bilginlerden çıkabileceğine pek ihtimal vermedim; ama edeb ederek inkâra da gitmedim; bu konu, bilmediğim birşey dedim...» es - Suyûti bu çok özlü risâlesinde bin yıl inancının saçmalığını delilleriyle gösterir. Bk. el - Burhan, 37 b - 44 a içinde el - Keşf, 1 b - 9 b.

(56) Aziz Ahmed, bunun köklerinin, Hindistan'daki müslüman mânevîyatının statik durumdaki hüsrân duygusunda aranması gerekeceğini söyler. Bk.: Studies, 168.

(57) Nitekim bu görüşler üzerine Mekke'deki Şafii, Hanefi, Mâlikî ve Hanbelî bilginlerinden, 952/1562'de, el - Mehdiyyu'l - Mev'ûd'u inkâr etmenin hükmü hakkında fetvâ istenmiş ve Seyyid Muhammed'in görüşlerinin bâtil olduğu belirtilmiştir. Bk.: el - Muttaki, el - Burhân, 2 a - b, 35 a - 37b; Muhammad Ali, The Ahmediyyah Movement (Lahore 1973), 340. Ayrıca Mehdeviyye hakkında geniş bilgi için bk.: Arnold, «Mehdeviler», İA, VII, 474; Titus, Indian, 106 vd.; Karandikar, Islam, 110 vd.; Aziz Ahmad, Studies, 168; S.A.A. Rizvi, «Mahdavi Movement in India», Medieval India Quarterly, I, No. 1 (July 1950), 10 - 25; Qamar Uddin, «Saiyid Muhammad Jaunpuri and the Mahdawi Movement in India», Studies in Islam, VIII (1971), 165 - 187.

(58) Bk.: Aziz Ahmad, Studies, 168.

1579'a kadar her yıl Muinuddin Çiştî'nin⁵⁹ türbesini ziyaret eden ve Şeyh Selim Çiştî'nin etkisinde olan Ekber, 1578'den itibaren ruhi bir bunalım geçirerek, Sünni anlayıştan kendine has bir «eklektisizm»e kayar. Onun bu yola gidişinde Cavnurlu Mehdi'nin taraftarı Şeyh Mubarek ve iki oğlunun büyük etkisi olmuştur. O, Hindistan'da «İslâm'ın Önderi» olmak, İslâm ve Hindûluk arasındaki yakınlık ve benzerlikleri tesbit ederek arasındaki aykırılıkları gidermek, her iki topluluğu kaynaştırarak dini önderliklerini yapmak gibi düşüncelerle, tesis ettiği «ibâdet-hâne»sinde her dinden insanla alış-verişte bulunmuş ve sonunda kendini Hind-Müslümanlarının dini lideri ilân ettirmiş ve çeşitli din ve mezheplerden bir araya topladığı bir takım kâidelere «Tevhid-i İlâhî»ya da «Din-i İlâhî» adını vermişti⁶⁰.

Ekber'in bu faaliyeti, biraz sonra görüleceği üzere müslümanlar arasında pek baş-tâcı edilmemiştir; ama Hindûlarca, inek etinin yenmesini kısmen de olsa yasaklayışından, cizyeyi kaldırıışından dolayı, oldukça rağbet görmüştür.

Ekber'den sonra oğlu Cihangir (Selim) (1605-1627) döneminde, Ekber devrindeki dini faaliyetlere bir tepki olmak üzere, Hindistan müslümanları arasında Nakşibendiliğin ön safa geçtiğini görüyoruz. Nakşibendiyye tarikatı, Ekber'in saltanatının son yıllarında, Hindistan'a, Hoca Bâkibillah (Ö. 1603 veya 1605) vasıtasıyla girdi; kısa zamanda geniş ölçüde yayılma imkânı ve Bâkibillâh'ın seçkin bir öğrencisi olan Şeyh Ahmed Serhindi (Sirhindi) gibi Ehl-i Sünnet anlayışına sıkı sıkıya bağlı bir kimsenin şahsında da tam bir temsilcisini buldu.

Serhindi'nin ilk ve önemli ilgisi, gerek Cavnurlu Mehdi'nin Yahudilik ve Hristiyanlıktan mülhem «Bin Yıl» anlayışı hareketi, gerek Ekber'in nebilik mertebesine yakın bir kişinin varlığı anlayışı ile zedelenmiş bulunan peygamberlik fikrinin itibarını geri vermek meselesi üzerinde toplanır. Gerçi o da İslâm'da başlayan «İkinci Bin Yıl» anlayışından faydalanmaktadır ve zaten önceki mehdilik hareketleri dolayısıyla psikolojik bakımdan bu fikre yatkın zihinler, onun M ü c e d d i d i

(59) Çiştî tarikatı hakkında geniş bilgi için bk bk.: D.S. Margoliouth, «Çiştîye» İA, III, 435 - 6; Titus, Indian, 118 - 22.

(60) Ekber'in dini faaliyetleri hk. bk.: Aziz Ahmad, Studies, 167 - 181; Titus, Indian, 157 - 161; Bayur, Hindistan, II, 99 - 118, 127 - 141; Yurdayın, İslâm T. 292 - 298; T. H., «Ekber», İA, IV, 210 - 216.

E l f - i S â n i (İkinci Binin Müceddidi—Yenileyicisi) olmasını hiç de yadırgamamışlar ve müceddid-velî olarak gördükleri bu büyük kişinin tasavvuftaki yeni açıklamalarını gönül rahatlığı ile benimsemişlerdir. Ayrıca o, Hindistan'da, Ekber döneminde başlayan müslüman—hindü yakınlaşmasını, İslâm ve - küfrün ayrı şeyler olduğunu ileri sürerek reddetmiş ve Hinduizmi, İslâm düşmanı görerek müslümanların putperestlerin âdetlerini bırakmalarını ve Vedenta'larla benzerliği vardır, diyerek «Vahdet-i Vücut» anlayışının terkedilmesini savunmuştur.

Serhindi, Hind müslümanlığının dini—tasavvufi düşüncesine bir canlılık getirmiş olmakla birlikte, «özellikle akılcılara karşı kazandığı kolay başarı, Hind müslümanlığına, bugün bile görülen katı ve muhafazakâr bir damga vurmuştur... Öyle ki Hind - Pakistan Yarımadası'nda görülen kapalı (tecridci), kendi kendine yeter, muhafazakâr, yenilik ihtiyacını hisseden, fakat her türlü yeniliğe karşı son derece güvensiz olan, tartışmayı nazari olarak kabul eden, ancak onu gerçekleştirmeye götürmekten korkan ve diğer kültürlerle temaslarında dar bir görüş içinde olan İslâm anlayışının öncüsü Serhindi olduğu gibi, dini ve siyasi görüşleri çok ayrı olmakla birlikte Seyyid Ahmed Han, Muhammed İkbâl ve Ebû'l - Kelâm Âzâd da hep onun etkisinde kalmışlardır»⁶¹.

Nitekim Şah Cihan'ın oğullarından Dârâ Şükûh'un, dedesi Ekber'in birleştirici anlayışına duyduğu eğilimin sonucu olarak bu fikirleri aydınlar kesiminde işlemesi ve onun bu «eklektik» çalışmalarının bağlı olduğu Kâdiri üstadlarınca kötü karşılanmamasına ve Hinduizm ile İslâm esaslarının benzerliği hakkındaki görüşlerini Mecmua'u'l - Bahreyn adlı bir eserde toplatacak ve hattâ işi tenâsühe inanacak kadar ileriye götürmesine⁶² karşılık, Evrengzib (I, Âlemgîr) de tasavvufi düşünceye pek yer vermemekle birlikte Serhindi'nin başlattığı fikirleri benimsemişti. Böylece o, Hindistan'daki müslümanları yeni bir anlayışa yöneltecek bir siyaseti takip etmiş ve bunda olumlu sonuç-

(61) Aziz Ahmad, Studies, 189. Ayr. bk. Studies, 182—190; Yurdaydın, İslâm T., 300 - 6; Câvit Sunar, İmam Rabbânî - İbn Arabî Vahdet - i Şühûd - Vahdet - i Vücut Meselesi, Ankara 1960.

(62) Krş.: A. Ahmad, Studies, 191-96; Titus, Indian, 224, 161 vd.; Yurdaydın, İslâm T., 309—13.

lar alarak Fetevây-ı Âlemgîrî gibi İslâm fıkında önemli bir eserin doğmasını sağlamıştır; ama öbür yandan, müslüman olmayan tebaya Ekber tarafından verilmiş içtimai hakları kaldırmak, mâbedleri yıkıp İslâm'ı Hind'in tek dini yapma faaliyetleri dolayısıyla, onların içten içe müslümanlara karşı düşmanlık duymalarına sebep olmuştur⁶³.

Ancak Evrengzib (I. Âlemgir)'in 1708'de ölümü ile İslâm kudret ve ahlâkının Hindistan'da çözülmeye başlaması, Hicaz'da eğitim görmüş ve Nakşibendi tarikatının «Müceddidi» koluna mensup, Hanefilikten çok Mâlikilik'e güvenen Şah Veliyyullah (1703-62)'ı ortaya çıkarmıştır. O, Sünnî inancı gerek nazariye, gerek amel bakımından bir canlılığa kavuşturmak ve eski gücünü kazandırmak için işe girer ve İslâm fıkını hadise dayandırmayı ve çeşitli tarikat anlayışlarını Sünnilik içinde eritmeyi düşünür. Şah Veliyyullah, Şeyh Ahmed Sirhindî'nin «vahdet-i şuhûd» anlayışı ile İbnu'l-Arabî'nin «vahdet-i vücûd» anlayışını uzlaştırmaya gayret eder. Böylece «vahy-i nübüvvet» ile «vahy-i velâyet» meseleleri üzerinde durarak, kendisinin de, zamanın şartları içinde özel bir görevi olduğu inancıyla, k â i - m u ' z - z a m â n olduğu fikrine gider. Nitekim ona göre, «Hz. Muhammed'den sonra yeni bir nebî gelmiyecektir; fakat bu, kesinlikle, şu anda nebevî ışığın söndüğü anlamına gelmez. Aksine Muhammed'in vârisleri vardır, yani kendileri nebî olmadıkları halde nebilik kapasitesine sâhip kimseler vardır»⁶⁴. Bu görüş daha sonra, Kâdiyânîliğin kurucusu Mirza Ğulam Ahmed tarafından «kurtarıcı» muamelesi görmüştür. Şah Veliyyullah, ictihad meselesi üzerinde de ısrarla durarak, İslâm hukukunun gelecekte akıl ve muhakemeye açık hale geleceği fikrini ileri sürmüştür. Böylece de Seyyid Ahmed Han'ın «akılcı», İkbal'in de «yeniden inşâ» fikirlerinin ilham kaynağı olmuştur. Kısaca Şah Veliyyullah, XIX. ve XX. yüzyıllar Hind müslümanlığındaki

(63) Bk.: A. Ahmad, *Studies*, 196 - 200; Titus, *Indian*, 163; Bayur, *Hindistan*, III, 257-262, 268-73; Bayur, «Evrengzib Âlemgir ve Dinî Siyaseti Üzerine Bir İnceleme», *Belleten*, IX-33 (1945), 1-62; Yurdaydın, *İslâm Tarihi*, 313-6.

(64) Bk. M.S. Baljon, «Prophetology of Shah - Wali Allah», *IS*, IX (1970), 72-3. Ayrıca o, nesh meselesinde Mutezile'ye yakın bir görüşün savunucusu olmuştur. Krş.: Detlev Khalid, «Some Aspects of Neo - Mu'tazilism», *IS*, VIII (1969), 321 vd.

pekçok dinî akımın kaynağı olmuştur, denebilir⁶⁵.

Nitekim Şah Veliyyullah'ın dinî-siyâsî düşüncelerinin uygulama alanına çıkarılması şeklinde tanıtılabilecek olan «Mü-câhidîn» hareketi, bunlardan biridir. İngilizlerin «Vehhâbî» hareketi olarak niteledikleri bu akımın kurucusu Seyyid Ahmed Şehîd Bareli (Barelvî) (1786-1831)'dir. Kendisi, Şah Veliyullah'ın oğlu ve halefi Abdulaziz'in öğrencilerindedir. Delhi'de öğrenimini tamamladıktan sonra doğduğu yer olan Rey Bareli (Rai Bareilly)'ye gider ve Şah Veliyullah'ın türlü fikirleri birleştirme geleneğini sürdürmekle birlikte, zamanında bulunan Kâdiriye, Çiştîye, Suhreverdiye ve Nakşibendiye tarikatlarının dışında, bâtını yola iltifat etmeyen yeni bir tarikat kurmuştur, ki adı da «Tarikat-ı Muhammediye»dir. Bu tarikatın özelliği, zahiri ve dinî hukuka sıkı sıkıya bağlı oluşu ve Kur'an ile Sünnet'in dışına çıkmayıdır. O, Vehhâbilerin yaptığı gibi, kendisine halk kütlelerini seçmiş ve onları şirk ve bid'at olarak gördüğü şeylerden uzaklaştırıp gerçek tevhîde ulaştırmak istemiştir. Ayrıca müslümanları Pencab bölgesindeki Sikh'lerin zulmünden kurtarmak için «cihad» fikrini aşılamağa başlamış ve müslüman bir devlet kurabilmek için, İngiliz ve Sikhlerin yönetimindeki toprakların «Dâru'l-Harb» olduğu⁶⁶ inanişinden hareket ederek Sikhlere karşı savaşa girişmiş ve fakat 1831'de yenilerek Sikhlerin elinde can vermiştir. Bununla birlikte bu hareket devam etmiş ve İngilizlerin baskısına rağmen, 1857 S i p a h i A y a k l a n m a s ı 'nda etkili rol oynamışlardır. 1863'de İngilizler tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış olmakla birlikte bu hareket, Hind müslümanlığının siyasi bağımsızlık fikrinin ilk ve esaslı ilham kaynağı olmuştur⁶⁷.

(65) Şah Veliyyullah ve görüşleri hk. bk.: A. Ahmad, *Studies*, 201-9; Karandikar, *İslam*, 125 vd; Baljon, «Prapheetology», *IS*, IX/I, 69—79; Detlev Khalid, «Some Aspects», *IS*, VIII, 319 - 347; A. J. Halepota, «Shah Waliyullah and Iqbal», *IS*, XIII (December 1974), 225-33; Yurdaydın, *İslâm Tarihi* 16-20.

(66) Hind topraklarının «Dâru'l - Harb» olup olmadığını tartışması ve bu konu hakkında Mekke fakihlerinin Hind topraklarının Dâru'l - İslâm olduğuna dair fetvâları hk.: Hunter, *The Indian*, 120-8, Ek. I. s. 213-5.

(67) Seyyid Ahmed Bârelî ve hareketi hk. bk.: A. Ahmad , *Studies*, 209 - 17; Hunter, *The Indian*, 12 vd; M. Ahmad Khan, «Sayyid Ahmad Shahîd's Campaign against the Sikhs», *IS*, VII/4 (December 1968), 317 - 338; Goldziher, *el-Akîde*, 283-4; Kramer. «İslâm», *MW*, XXI, 155, 166-7;

Mücâhidin hareketini, siyâsi hareket bakımından değil de, yalnızca «tevhid'e dönüş» ve her çeşit şirke mücadele noktasından ele alan iki hareket takibeder. Bunlardan birincisi Şah Velîyullah'ın torunu Şah İsmâil Şehîd'in Takvîyetu'l-İmân eserine dayalı Mevlânâ Kerâmet Ali (1800-1873)'nin hareketidir. O, kendi eseri olan Kuvvetu'l-İmân'da Seyyid Ahmed Şehîd'i On-üçüncü Hicri yüzyılın müceddidi olarak görür. Kendisinin de «Tarikat-ı Muhammedi»ye mensup olduğunu söylemesine rağmen, bu tarikatı tenkidden de geri kalmaz ve onlara «mezhepsiz» der. Gerçi o da, Mücâhidin hareketi gibi, her türlü bid'at ve şirke karşı çıkar ve özellikle musiki, âyin ve ölünün arkasından «Fâtihâ» okunmasını suçlar, ama kendi hareketine de «Ta'ayyuni» adını verir⁶⁸.

Diğer hareket de «el-Ferâidiyye» adı altında Hacı Şeriatullah tarafından Bengal'de kurulmuş ve bütünüyle İslâm'ın farzlarının mutlak yerine getirilmesi görüşlerini savunmayı hedef almış bir harekettir⁶⁹.

Hind müslümanları arasında çıkan diğer bir önemli hareket de dinî bakımdan «Yeni-Mu'tezililik» sayılabilecek ve hakkında çok şey söylenmiş olan Seyyid Ahmed Han (1817-1898)'in «Aligarh» hareketidir.

Daha önce de belirtildiği gibi 1857 S i p a h i A y a k - l a n m a s ı , müslümanları büyük bir hayal kırıklığına uğrattığı kadar, «ülkedeki değişen ictimâî ve siyâsi gerçeklerle yüzyüze getirmişti»⁷⁰.

Ayaklanma tarihinde Bicnor (Bijnawr)'da hâkim yardımcısı olan Seyyid Ahmed, 1857'den sonra İngiliz Hükûmeti'ne sâdik kalarak İngilizlerle müslümanların arasını bulmak ve müslümanları, İngilizler kendilerinin işlerine karışmadığı için onlar aleyhine cihad açmaya lüzum olmadığına ve dolayısıyla Hindistan'ın «Dâru'l-Harb» sayılamıyacağına inandırmaya çalışmakla işe başlamıştır. Ayrıca başlangıçta «geleneççi» anlayışı savunup

Titus, Indian 178 - 187; Abu'l - Hasan Ali Nadwi, «Qadianism - A Critique,-» The Journal of Rabetat al-Alâm al-İslâmi (Muslim World League - Mecca,) (JRA). II/4, 38.

(68) Bk.: Mu'inuddin Ahmad Khan, «Some Reflections on Mawlânâ Karâmat Ali's Role as a Reformer», IS, IV (1965), 103-110, Titus, Indian, 186 vd.

(69) Bk.: M. Ahmad Khan, «Fara'idi Movement», IS, IX (1970), 123-147; Gol-dziher, el - Akide, 284.

(70) Bk.: Hafeez Malik, «Sir Sayyid's Role», IS, V (1966), 386.

kendisini yarı yarıya Vehhâbî olarak görmesine rağmen⁷¹, daha sonra İslâm düşüncesi üzerine eğilerek Kur'an ve hadisin yeni bir çalışma ile ele alınıp İslâm'a yeni bir canlılık verme geleneğini savunmuş ve bu yolda akılcı felsefeye dayalı kelâm ilminin esasları ve ictihad üzerinde durmuştur. Ayrıca «Peygamber'e atfedilen mucizeler ile evliyâyâ atfolunan kerâmetleri, hattâ Kur'an'da Mûsâ'ya, İsâ'ya, v.s.'ye atfedilen mucizeleri de red ve muhtelif hikâyeleri rasyonalist bir görüşle»⁷² açıklamış ve Kur'an'da «nesh» nazariyesini reddetmiştir⁷³. Bu yönüyle, Kâdiyânîlere hem etkide bulunmuş, hem de hücumlarına uğramıştır.

Türk-Rus Savaşı (1977-8) sıralarına kadar, her Hindli gibi Türklere dost olan Seyyid Ahmed Han, İngilizlerin bu savaşta Türklere yardım etmemesi ve 1878 Berlin Kongresi'nde aleyhde tutum göstermesi üzerine Hind müslümanları arasında başgösteren «Hilâfet» ve «Dâru'l-İslâm»a, yani diğer İslâm ülkelerine sevgi besleme ve destekleme hareketleri karşısında, Hind müslümanlarının geleceğini güven altına almak için İngilizlerle iyi geçinme siyâsetini benimsedi⁷⁴; ama halk, İngiliz idaresi altındaki Hindistan'ı «Dâru'l-Harb» olarak gördüğü için onu dinlemedi; lâkin o, işin siyâsî yönünü bir yana bırakarak Batı ilminin Hind'e girmesi ve İngiliz sistemi ile işleyen bir üniversitenin 1875'de Aligarh'da «Muhammedan Anglo - Oriental College» adıyla kurulmasını gerçekleştirdi. Müsbet ilimlerin okutulduğu, İslâm ilimlerinin de akılcı bir görüşle incelendiği bu kuruluşun, sonraları, Hind-İslâmlığında yeni bir anlayış ve yeni bir hayatı başlattığı bilinmektedir⁷⁵.

(71) Bk.: Nasim Ahmad Jâwed, «Principles of Movement in Modern İslam», IS - IX (1970), 297

(72) Bk.: Blumhardt, «Ahmed Han», İA, I, 183'e ek Ayrıca krş. Ahmed Muhammed Avf el - Kâdiyâniyye (Kahire, trz.), 16 - 18.

(73) O, neshin Kur'an âyetlerine değil de, daha önceki vahiyler ve Kitâblara ait olduğunu söyler, ki bu hususta Ahmediler de aynı görüştedir. Krş.: H. Fisher, «The Concept of Evolution in Ahmadiyyah Thought», MW, XLIX, 278. Ayr. krş.: A. Ahmad, Studies, 57.

(74) Bk.: Aziz Ahmad, Studies, 60-1.

(75) Burada Seyyid Ahmed ile Afgâni, Ebû'l-Kelâm Âzâd İkbâl ve Emir Ali arasındaki münasebetlere temas gerekli görülmemiştir. Seyyid Ahmed Han hk. bk.: A. Ahmad, Studies, 55-65; Titus, Indian, 193-200. H. Malik, «Sir Sayyid's Role», IS, V (1966), 385-410; Mazheruddin Sıddıqî, «Religious Thought of Sir Sayyid Ahmad Khan», IS, VI (1967), 289-308;

Görüldüğü gibi Hind müslümanlığı, özellikle 1857 S i p a - h i A y a k l a n m a s ı 'ndan sonra ciddi bir fikri huzursuzluk ve kaynaşmaya sahne olmuştur; çünkü onlar, bir yandan siyasi, öte yandan da kültür emperyalizminin ağır ve baskılı havası ile bunalmaya başlamışlardır. Hıristiyan misyonerleri, Hind'i baştanbaşa sarmış ve müslümanları kendi dinlerine çevirebilmek, hiç değilse onları şüpheyeye düşürmek veya gelişmiş kültürleri karşısında aşağılık duygusuna sürükleyebilmek için oldukça faal olmuşlardır. Özellikle okullarda, fikri yönden gırışilen faaliyetler, şüphecilik yolunda hayli başarılı olmuş görünmektedir. Öte yandan günlük çekişmelerle birbirine düşmüş müslüman fırkalar ve tarikatlar, zaten oldukça zayıflamış olan İslâm kültür alanını, birtakım şahısların propagandalarına müsâit hale getirmiştir. Çaresizlik içine düşmüş kütteleler, kendilerini kurtarmak için, İlâhî değerler taşıyan, Tanrı tarafından gönderilmiş bazı «karizmatik» şahsiyetler beklerler. Bu bekleyiş, bilhassa Pencab gibi, bir yüzyıla yakın Sikh idaresi altında bunalmış ve dinî haklarından büyük ölçüde mahrum kılınmış bölgelerde, daha da bir merkezileşmiştir⁷⁶.

Nitekim Mirza Ğulam Ahmed'in 1885'te kendisinin Ondördüncü hicri yüzyılın «müceddidi» olduğu iddiasıyla başlattığı⁷⁷ Kâdiyânîlik (Ahmedîlik) hareketi, bir asra yakın zamandır dinî inanç ve bağlılığın dikkate değer bir şekilde zayıfladığı, dinî eğitimin hemen de ciddiyetini yitirip kaybolduğu ve müslüman hayat ve topluluğunun sarsıldığı ve halkın zihnen şaşkınlık ve çaresizlik içine düştüğü Pencab bölgesinde ortaya çıkmıştır.

Mirza Ğulam Ahmed, Hind müslüman fikir hayatına Şah Velîyullah tarafından sokulan «nebevî nûr»un kesilmediği, kendileri nebi olmadıkları halde nebilik kapasitesine sâhip kimselelerin mevcut olduğu anlayışından hareketle, kendisinin «müceddid» olmanın ötesinde, 1891 yılında «mesih» ve «mehdi» olduğu

W.C. Smith, *Modern Islam in India* (Lahore 1969), 8-45; Kramer, «Islam», MW, XXI, 156 vd; Yurdaydın, *İslâm Tarihi*, 322-7; Arnold-Mu-jeeb, «Hindistan», İA, 5/I, 529-30; Blumhardt, «Ahmed Han», İA, I, 182-3.

(76) Krş.: Abu'l - Hasan Ali Nadwi, *Qadianism* (Lahore 1987), 3-5 (Arp. Çev.: el - Kâdiyânî ve'l - Kâdiyâniyye (Beirut 1387), 19-21).

(77) Gulam Ahmed, *Ayine-i Kemâlât-ı İslâm* (Lahor trz.) 348; G, Ahmed, *Risâle-i Tuhfe-i Bağdad* (Lahor 1311), 11; E. Ruhi Fiğlalı, *Ahmediyye Mezhebi (Kâdiyânîlik)*, (Ankara 1976), 69, 150-157.

iddiasında da bulunur⁷⁸. O, bu kadarla da yetinmez ve 1901'de taraftarlarından birinin kendisi için kullandığı «nebi» sıfatına itiraz etmez ve 1902 Ekim'de, Tuhfetu'n-Nedve adlı tebliğinde kendisinin Allah'ın «zilli» (gölge) bir nebisi olduğunu; ancak kesinlikle bir şeriat getirmediğini ve nebiliğinin yalnızca Hz. Peygamber'in manevi aksinden ibaret olduğunu söylediği gibi⁷⁹, 1904'te de Hindûların «Krişna»sı olduğu iddiasında bulunur⁸⁰.

Öyle görünüyor ki, Mirza Gulam Ahmed bu adımı ile, Ekber (1556-1605) gibi, Hindistan'da dinler arası bir uzlaştırma faaliyetinin son perdesini sahneye koymak gayreti içine düşmüştür. Madem ki bütün dinler âhir zamanda kendileri için birer kurtarıcı beklemektedir; o halde bütün dinlerin bekledikleri kurtarıcı bir tek kişi olursa, dinler arasındaki uzlaşmazlık kaldırılmış ve dinler, dolayısıyla insanlık, âhenkli bir bütün hâline gelmiş olacaktır. Ancak aynı gaye ile yola çıkan Ekber'in başarıya ulaşamayışı gibi, kendisini müslümanlar için, «mehdî», hıristiyanlar için «mesih» ve Hindûlar için de «Krişna» ilân eden Gulam'ın faaliyetlerinin de başarıya ulaştığını söyleyebilmek muhaldir.

Diğer taraftan onun, İngiliz emperyalizmi altında inleyen Hind müslümanları arasında «kılıçla cihad yoktur» şeklindeki iddiaları, Hind müslümanlarının istiklâl faaliyetlerine engel teşkil etmiş; ama onun bu anlayışı, herşeyden önce sömürge idaresini sağlama almak isteyen İngiliz Hükûmetinin çok işine yaramıştır.

Hâsılı Gulam Ahmed'in «ilâhî otorite» ile süslemeyle çalıştığı, ama dâima büyük zıtlıklar ve çatlaklarla mâlûl şahsiyeti ve faaliyetleri, Hindistan'ın geleneksel hayalci ve «esâtir»e düşkün dünyasında oldukça geniş yankılar uyandırmakla kalmamış, etrafında geniş halk kütlelerinin toplanmasında da esaslı bir âmil olmuştur.

(78) Onun bu konudaki iddialarının tafsilâtı için bk. E. Ruhi Fıglalı, Ahmediyeye Mezhebî (Kâdiyânîlik), 67-76, 150-178.

(79) G. Ahmed, Hakikatü'l - Vahy, (Kâdiyân 1934), 362 - 3. Geniş bilgi için bk. E. Ruhi Fıglalı Ahmediyeye, 178-209.

(80) G. Ahmed, Lecture Islam, (Sialkot 1904), 20.